

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Religieus extremisme als studieobject

Cliteur, P.B.; Slembrouck J.

Citation

Cliteur, P. B. (2011). Religieus extremisme als studieobject. In *Voorbij het atheïsme? Over de relatie tussen atheïsme en humanisme* (pp. 109-124). Antwerpen: University Press Antwerp. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19559>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19559>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

MET BIJDAGEN VAN

Ludo Abicht / Tinneke Beeckman / Paul Cliteur / Bart Coenen
Patrick Loobuyck / Joachim Pas / Herman Philipse / Jurgen Slembrouck
Jef Van Bellingen / Jean Paul Van Bendegem / Dirk Verhofstadt

 COGITO

Jurgen Slembrouck (red.)

VOORBIJ HET ATHEÏSME?

Over de relatie tussen
atheïsme en humanisme

ER IS WAARSCHIJNLIJK

GOD
TE DENKEN
IN HET LEVEN

www.erisgeengod.be

ER IS WAARSCHIJNLIJK
GEEN GOD

DURF ZELF TE DENKEN
EN GENIEF VAN HET LEVEN

www.erisgeengod.be

ER IS WA
GEEN

Universiteit
Antwerpen

UPA
University Press Antwerp

RELIGIEUS EXTREMISME ALS STUDIEOBJECT

109

Paul Cliteur

Religie en geweld	109
Moord en doodslag en terrorisme	112
Drie religieuze terroristen	112
Drie vormen van religieus extremisme	113
Weerstand	114
Religie als gedragsdeterminerende factor	116
Is religie een gedragsbepalende factor?	117
Studie van de Heilige Schrift als gedragsdeterminerende factor	118
Roeder, Amir en Abdulmutallab zijn slechte theologen	119
Het profiel van de religieuze terrorist	120
Misverstanden	121
De veelvormigheid van religie geïllustreerd door de islam	121
The Secular Outlook als antwoord op het monotheïstische dilemma	124

NAAR EEN STRIJDVAARDIG ATHEÏSME

125

Dirk Verhofstadt

De comeback van religies	125
Omdat God bestaat is alles toegestaan	127
Zwijgen is verraad	131
Naar een strijdvaardig atheïsme	136
Vijf actuele strijdpunten	139

RELIGIEUS EXTREMISME ALS STUDIEOBJECT

Paul Cliteur

RELIGIE EN GEWELD

Een van de dingen die veel mensen tegenwoordig te denken geven over religie, is de ongekende hoeveelheid geweld die ermee gepaard lijkt te gaan. Natuurlijk was de relatie tussen religie en geweld in de zestiende en zeventiende eeuw in Europa een bekend verschijnsel. Men kan denken aan de godsdienstoorlogen²² en aan de inquisitie,²³ maar in de twintigste en eenentwintigste eeuw lijken we dat te zijn vergeten. In de twintigste eeuw leek grootschalig geweld te maken te hebben met politieke ideologieën als nazisme en stalinisme, zoals Jonathan Glover dat beschrijft in *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century* (1999), en verdween de traditie van het religi-

22 Zie daarover: Elie Barnavi & Anthony Rowley (2006), *Tuez-les tous! La guerre de religion à travers de l'histoire VIIe-XXIe siècle*, Parijs: Perrin.

23 Bartolomé Bennassar (1999), *Brève histoire de l'Inquisition: L'intolérance au service du pouvoir*, Gavaudan: Fragile.

Cliteur, Paul, "Religieus extremisme als studieobject",
in: Jurgen Slembrouck, red., *Voorbij het atheïsme:*

Over de relatie tussen atheïsme en humanisme,

University Press Antwerpen, Antwerpen 2011, pp. 109-124.

eus geweld naar de achtergrond.²⁴ Maar met de aanslagen van 11 september 2001 en de daarop volgende religieus gemotiveerde aanslagen in andere delen van de wereld is religieus geweld weer een onderwerp waarover wordt nagedacht.

Het is tegen de achtergrond van religieus geweld dat mijn twee laatste boeken *Het monotheïstisch dilemma* (2010)²⁵ en *The Secular Outlook* (2010)²⁶ verschenen zijn. Het zijn allebei boeken die in zekere zin als 'voorbij het atheïsme' kunnen gelden, omdat theïsme en atheïsme niet het belangrijkste punt van aandacht vormen. Het gaat mij niet om generaliserende oordelen over het theïsme en zijn verschijningsvormen, -en die boeken vormen daarom ook geen bijdragen aan de vergelijkende godsdienstwetenschap. Waarop ik mij concentreer, is wat men tegenwoordig noemt 'religieus extremisme', 'religieus terrorisme' en meer in het bijzonder 'theoterrorisme'.

Dat 'theoterrorisme' is weer een subcategorie van het terrorisme in het algemeen. Terrorismen, het gebruik van grof geweld door niet-statelijke individuen en organisaties om de staat en de samenleving te dwingen iets te doen of na te laten, kan op zeer verschillende manieren gemotiveerd zijn. In beginsel kan elke politieke beweging of kan elk individu terroristische middelen hanteren om zijn plannen te realiseren. Maar de laatste tijd worden we geconfronteerd met terrorisme dat 'religieus' of 'theologisch' is gemotiveerd. Het is een terrorisme dat zich erop beroept de wil van 'God' (*theos*) te realiseren, desnoods met gewelddadige middelen.

Overigens niet alleen religieus extremisme als verschijnsel, maar ook de *studie naar religieus extremisme* als wetenschappelijk paradigma kent een heropleving. Wat auteurs

24 Jonathan Glover (1999), *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*, London: Jonathan Cape.

25 Paul Cliteur (2010), *Het monotheïstisch dilemma: of de theologie van het terrorisme*, Amsterdam: De Arbeiderspers.

26 Paul Cliteur (2010), *The Secular Outlook: In Defense of Moral and Political Secularism*, Oxford: Wiley-Blackwell.

als Amos Guiora,²⁷ Mark Juergensmeyer,²⁸ Charles Selengut,²⁹ John Kelsay,³⁰ Michael Doran³¹ en anderen gemeenschappelijk hebben, is dat zij 'religieus extremisme' of 'religieus terrorisme' als gemeenschappelijk studieobject hebben.

Dat studieobject heeft een enorme impuls gekregen na de aanslagen op 11 september 2001³² maar het is zeker niet beperkt gebleven tot onderzoek naar één variant van religieus extremisme.

'Religieus extremisme' is een term die de laatste decennia in zwang is gekomen om het gedrag aan te duiden van mensen die gemotiveerd worden door hun religieuze overtuiging en die op basis van die overtuiging de meest radicale misdaden plegen.³³ Daarbij gaat het vaak om moord en doodslag, maar men kan natuurlijk ook aan minder extreme dingen denken zoals het gedogen van wanstaltige praktijken die met religie te maken lijken te hebben (steniging, vrouwenbesnijdenis, discriminatie jegens homoseksuelen, bezwaren tegen het inenten van kinderen tegen ernstige ziekten).

De vormen van religieus extremisme waartoe ik mij heb beperkt in *The Secular Outlook* en *Het monotheïstisch dilemma* zijn voornamelijk moord en doodslag. Het gaat mij dus om het vermoorden van mensen op basis van een religieuze motivatie.

27 Amos N. Guiora (2009), *Freedom From Religion*, Terrorism and Global Justice Series, Oxford: Oxford University Press; Amos N. Guiora (2008), *Fundamentals of Counterterrorism*, Wolters Kluwer, Austin/Boston/Chicago/New York/The Netherlands; Amos N. Guiora (2009), Religious Extremism: A Fundamental Danger, *South Texas Law Review*, Vol. 50, No. 743, pp. 743-768.

28 Mark Juergensmeyer (2008), *Global Rebellion: Religious Challenges to the Secular State, from Christian Militias to Al Qaeda*, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press; Mark Juergensmeyer (2003), *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*, Third Edition, Revised and Updated, Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press.

29 Charles Selengut (2003), *Sacred Fury: Understanding Religious Violence*, Walnut Creek/Lanham/New York/Toronto/Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

30 John Kelsay (2007), *Arguing the Just War in Islam*, Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press.

31 Michael Doran (2002), The Pragmatic Fanaticism of al Qaeda: An Anatomy of Extremism in Middle Eastern Politics, *Political Science Quarterly*, Vol. 117, No. 2, pp. 177-190.

32 Zie daarover: Tom Rockmore, Joseph Margolis & Armen T. Marsoobian (2005), *The Philosophical Challenge of September 11*, Malden/Oxford/Carlton: Blackwell Publishing.

33 Zie daarover: Matt Koschman (2008), The Rhetoric of Religious Extremism, *The Review of Communication*, Vol. 8, No. 1, pp. 95-100; Charles Liebman (1983), Extremism as a Religious Norm, *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 22, p. 75-86.

MOORD EN DOODSLAG EN TERRORISME

Daarmee komen we op het terrein van de terrorismestudies. De laatste jaren worden we immers geconfronteerd met een vorm van terrorisme die niet primair gericht is op het met gewelddadige middelen afdwingen van geografische eisen (een stuk grond, denk aan de ETA) en ook niet helemaal begrepen kan worden als politiek-ideologisch gemotiveerd (denk aan de RAF). De vorm van terrorisme die zich de laatste jaren steeds verder opdringt, niet alleen in de wetenschappelijke theorievorming maar ook – om het zo maar te zeggen – in het avondjournaal, is het religieus terrorisme of ‘theoterrorisme’. Theoterroristen zijn mensen die moord en doodslag plegen, en die zich ter legitimatie van hun handelen beroepen op de religieuze traditie, religieuze overtuigingen, een heilig boek of op de directieven van religieuze leiders.

Het kan zijn dat die religieuze terroristen slechte theologen zijn, in de zin dat zij in ieder geval een eenzijdige interpretatie geven van hun religieuze traditie. Men zou zelfs kunnen zeggen dat zij er een *totaal verkeerde* interpretatie aan geven. Maar de vraag is of dit relevant is. Relevant lijkt veeleer *dat* zij die interpretatie geven. En relevant is ook dat zij daarbij betrekkelijk succesvol zijn, in de zin dat ze aanhangers krijgen. Verder is relevant en problematisch dat zij wel *enig aanknopingspunt* kunnen vinden in hun religieuze traditie. Wat de theoretici van het religieuze extremisme nu analyseren (en dat is iets dat mij van groot belang lijkt) is (a) wat die aanknopingspunten zijn en dat in het licht van de beleidsmatig relevante vraag (b) hoe daarop een antwoord kan worden geformuleerd.

DRIE RELIGIEUZE TERRORISTEN

Omdat religieus terrorisme als verschijnsel wat meer reliëf te geven, is het van belang dat men gaat zoeken naar de eigenschappen van de religieuze terrorist. In beginsel kan men extremistische interpretaties aantreffen in vele religies (en volgens sommigen in *alle* religies),³⁴ maar de meeste theoretici beperken zich tot de hedendaagse verschijningsvormen

34 Martha Nussbaum behandelt geweld in de hindoeïstische traditie in: Martha Nussbaum (2007), *The Clash Within: Democracy, Religious Violence, and India's Future*, Cambridge/Massachusetts/London: Harvard University Press.

van de drie monotheïstische religies. Met 'hedendaags' wordt dan bedoeld dat het gaat om religies waarvan we tegenwoordig aanhangers kennen. Men kan natuurlijk de zelden of de sicarii behandelen.³⁵ Of denk aan de Thugs in India.³⁶ Maar dit zijn historische voorbeelden van vormen van geweld die tegenwoordig niet meer voorkomen. Zij zijn dus voornamelijk nuttig om te vergelijken met hedendaagse vormen van religieus extremisme.

Ongeveer de helft van de wereldbevolking is een aanhanger van ofwel het christendom ofwel het jodendom ofwel de islam. Tweeëndertig procent van de wereldbevolking is christelijk. Eenentwintig procent is moslim. En één kwart procent van de wereldbevolking bekent zich tot het jodendom.³⁷ Dat betekent dat meer dan de helft van de wereldbevolking zich bekent tot de monotheïstische godsdiensten. Het spreekt vanzelf dat wanneer terrorisme een basis kan vinden in zo'n massaal verschijnsel als de wereldgodsdiensten van het monotheïsme, we te maken hebben met een enorm belangrijke maatschappelijke dreiging. Die dreiging bestaat zelfs wanneer slechts een fractie van de gelovigen daadwerkelijk voor terrorisme gevoelig is of bereid is daarvoor een zekere sympathie op te brengen. Wanneer het om zulke grote aantallen gaat, is – om maar iets te noemen – een percentage van één procent van alle gelovigen al een enorm aantal in kwantitatieve zin. Het is dan ook volkomen terecht dat de Amerikaanse intellectueel Charles Krauthammer aanvoelde dat het een aanzienlijk maatschappelijk probleem zou vormen wanneer terroristen er op de één of andere manier in zouden slagen om de islam te mobiliseren als een grondslag voor terroristische acties.³⁸ Maar het terrorismeprobleem is zeker niet beperkt tot de islam.

DRIE VORMEN VAN RELIGIEUS EXTREMISME

Hedendaagse religieuze terroristen laten zich soms inspireren door hun christelijke wereldbeschouwing. Dat is bijvoorbeeld het geval in het Amerikaanse abortusterrorisme.

³⁵ Zie: Louis H. Feldman (2004), *Remember Amalek! Vengeance, Zealotry, and Group Destruction in the Bible According to Philo, Pseudo-Philo, and Josephus*, Monographs of the Hebrew Union College, Detroit: Wayne State University Press.

³⁶ Mike Dash (2005), *Thugs: The True Cult of India's Murderous Cult*, London: Granta Books.

³⁷ Deze cijfers ontleen ik aan: Philip Wilkinson (2008), *Religions*, London: Dorley Kindersley Limited (p. 338).

³⁸ Zie o.a. Charles Krauthammer (2004), In Defense of Democratic Realism, *The National Interest*, Fall 2004, pp. 15-25; Charles Krauthammer (2002), Violence and Islam, *The Washington Post*, December 6.

Daarbij gaat het om mensen die terroristische middelen aanwenden om te voorkomen dat abortussen worden gepleegd of die de artsen die hieraan hebben meegewerkt achteraf vergeldend straffen. Een voorbeeld van zo'n christelijk gemotiveerde religieuze terrorist is de Amerikaan Scott Roeder, die in 2009 de abortusarts George Tiller vermoordde.³⁹ Een tweede groep is het religieus extremisme gebaseerd op een islamistische wereldbeschouwing. Zo probeerde de Nigeriaan Umar Farouk Abdulmutallab in 2009 explosieven tot ontbranding te brengen tijdens Vlucht 253 van Northwest Airlines van Amsterdam naar Detroit.⁴⁰ Een tweede voorbeeld van islamistisch terrorisme is Muhideen Mohammed Geelle. Hij werd op 4 februari 2011 veroordeeld tot negen jaar gevangenisstraf door de rechtbank in Aarhus als 'schuldig aan terrorisme', later in hoger beroep nog met een jaar verhoogd.⁴¹ Geelle was op 1 januari 2010 het huis binnengedrongen van de Deense cartoonist Kurt Westergaard. De politie wist Geelle te overmeesteren en de 77-jarige cartoonist bleef ongedeerd.

Een derde groep wordt gevormd door de extremisten die hun geweld rechtvaardigen door te verwijzen naar onderdelen van de joodse traditie. Men kan denken aan Jigal Amir die in 1995 de Israëliische premier Jitzak Rabin vermoordde.⁴²

Bij alle drie de groepen gaat het om mensen die hun daden rechtvaardigen door een beroep te doen op hun religieuze overtuiging. Wat nu kenmerkend is voor de benadering die religieus extremisme als algemene categorie wil begrijpen, is dat men gaat kijken naar wat die gevallen gemeenschappelijk hebben. Zijn daar gemeenschappelijke patronen te onderkennen? Kunnen we een soort algemeen model van 'theoterrorisme' onderkennen?

WEERSTAND

Dit lijkt misschien een voor de hand liggende manier van werken, maar dat is het bepaald niet. Wie de literatuur over dit onderwerp raadpleegt en trouwens ook wie kennisneemt van alledaagse commentaren op het soort van daden die ik bespreek, zal het

39 Roxana Hegeman (2009), Man accused of shooting George Tiller tells AP he killed the abortion provider, has no regrets, *Associated Press Newswires*, 10 november 2009.

40 Jason Keyser (2010), Bin Laden backs plot to bomb Detroit flight, *The Detroit News*, 25 januari 2010.

41 Negen jaar cel voor belager Westergaard, *Algemeen Dagblad*, 5 februari 2011.

42 Hillel Halkin (2007), The Case of Yigal Amir, *The New York Sun*, 6 November 2007.

opvallen dat maar héél weinig mensen het oordeel overnemen van de terrorist dat hij religieus gemotiveerd is. De meeste commentatoren, zowel wetenschappelijk geschoolde als niet wetenschappelijk geschoolde, geven een heel andere verklaring voor de daden van de terrorist dan deze terrorist zelf opvoert. De een verwijst naar de *politieke* motieven van religieuze terroristen. Sommigen maken van terroristen *vrijheidsstrijders*. Anderen verklaren het religieuze terrorisme vanuit *psychische* frustratie. De terrorist is dus niet wezenlijk gemotiveerd tot zijn daden, maar meer gedwongen door psychische frustratie. Hij is eigenlijk 'gek' of 'ziek'. Weer anderen zien terroristen als voornamelijk gedreven door *armoede*, niet hun eigen armoede (wat in het geval van bijvoorbeeld Bin Laden natuurlijk ook niet kan), maar de armoede van mensen waarvoor zij 'opkomen'. Zo worden terroristen een soort sociale activisten. Maar wat vele van deze interpretaties gemeenschappelijk hebben, is dat het religieuze element uit het terrorisme wordt weggefilterd. Zo wordt Abdulmutallab in gedachten 'omgebouwd' tot een activist die bezwaren heeft tegen de Israëlische en Amerikaanse interventies in het Midden-Oosten. Jigal Amir wordt voor een eenzame gek gehouden en ook Scott Roeder wordt vaak voor 'gek' verklaard. Vaak is het zo dat islamistische terroristen worden beschouwd als politici met gerechtvaardigde grieven jegens het westen die ten onrechte hun sociaal protest in religieuze termen verpakken, terwijl joodse en christelijke extremisten worden beschouwd als psychiatrische gevallen.

Maar al deze interpretaties staan dus op gespannen voet met wat terroristen zélf denken dat hun motivaties zijn. En wat de theoretici van het religieuze extremisme kenmerkt, is dat zij aansluiting zoeken bij wat terroristen zelf zeggen over hun motieven en niet bij wat liberaal-progressieve intellectuelen denken dat hun motieven zouden moeten zijn. Met andere woorden: terroristen (en de theoretici van het theoterrorisme) zien religie werkelijk als een gedragsdeterminerende factor. Soms als de enige factor. Soms als de belangrijkste factor. Soms als een belangrijke factor. Soms als een factor die op zijn minst als gelijkwaardig aan andere factoren moet worden beschouwd. Hier zijn dus verschillende modaliteiten denkbaar. Ik zal als werkhypothese aannemen dat Abdulmutallab, Roeder en Amir zélf het beste zicht hebben op hun motieven.

RELIGIE ALS GEDRAGSDETERMINERENDE FACTOR

Onderzoek naar religieus terrorisme confronteert ons met methodologische vragen die raken aan vele deeldisciplines. Daarom kan dit onderwerp ook niet anders dan interdisciplinair benaderd worden. Elke aanmatiging van één beoefenaar van één discipline – of het nu gaat om die van de theologie, islamstudies, religiestudies, filosofie, politieke theorie, arabistiek, psychologie of terrorismestudies – moet men dan ook van de hand wijzen. Ik zeg dat zo nadrukkelijk omdat het tegenwoordig veel voorkomt dat beoefenaars van één van die disciplines zich het oordeel aanmatigen dat alleen zij, en geen ander, competent zijn om een oordeel te geven over interdisciplinaire vragen die hun vakgebied ver overstijgen. Rechters die moeten oordelen over religieuze terroristen die zich op de islam beroepen laten zich nog wel eens voorlichten door arabisten die vervolgens uitspraken doen over de psyche van de terrorist, wat helemaal niets met hun expertise (arabistiek) te maken heeft.

Niet alleen leken, maar ook wetenschappers doen vaak uitspraken over zaken waar zij nauwelijks iets van weten en die ook helemaal niets met hun specifieke expertise te maken hebben. Zo doen theologen en ook amateurs vaak methodologische uitspraken over hoe een tekst gelezen moet worden. Dat zijn dan bijna altijd variaties op de bekende woorden van Paulus: “de letter doodt, maar de geest maakt levend” (2 Korintiërs 3:6). Het grote probleem van fundamentalisten, zo wordt ons dan verzekerd, is dat men niet ‘heeft geleerd’ om de tekst ‘niet letterlijk’ te lezen. Nooit hoor je dat iemand zich publiekelijk afvraagt of zo’n interpretatiemethode van het ‘niet letterlijk lezen’ wel stand kan houden. Wat is dat eigenlijk, dat ‘niet letterlijk lezen’? Waar begint het en waar houdt het op? Nooit wordt de vraag gesteld of je misschien alles wat niet natuurkundig mogelijk is ‘niet letterlijk’ moet lezen? Moet je bijvoorbeeld de opstanding uit het graf van Jezus ‘niet letterlijk’ lezen omdat het tegen natuurkundige wetten in lijkt te gaan? Of zou je ‘niet letterlijk’ moeten gaan lezen wanneer de inhoud van de tekst je niet bevalt? Staat er bijvoorbeeld in de Schrift “heb uw naaste lief”, dan moet je dat letterlijk lezen. Maar staat in de Schrift “dood alle vijanden van de Heer”, dan moet je dat ineens *niet* letterlijk lezen.

Vrijzinnige theologen en het grote publiek vinden dit soort vragen onaangenaam. Zij willen geen verantwoording afleggen over hun methodologische uitgangspunten omdat

zij eigenlijk geen valide methodologische uitgangspunten *hebben*. Althans dat is mijn indruk. Hun hele omgang met religie is gebaseerd op willekeur.

Tegen dat soort willekeur zou een kritisch denkende geest op zijn hoede moeten zijn. En helaas is het dan zo dat het kritisch potentieel niet altijd aanwezig is waar men het zou vermoeden. Ook is het niet zo dat ten aanzien van dat kritisch potentieel één discipline een voorsprong heeft op de andere disciplines. Kritische geesten vind je verspreid over de filosofie, theologie, arabistiek, terrorismestudies, enzovoort.

IS RELIGIE EEN GEDRAGSBEPALENDE FACTOR?

Een van de grote vragen waarmee het paradigma van het religieuze extremisme te maken heeft, is of religie een gedragsbepalende factor kan zijn. Dat is een eerste centrale en preliminaire vraag waarop men een antwoord zal moeten geven. Die vraag speelt een enorme rol bij alle drie de vormen van monotheïstisch extremisme. Ten aanzien van de islam is dat een punt van controverse tussen bijvoorbeeld John Kelsay en Graham Fuller.⁴³ Of tussen Bassam Tibi en Scott Atran.⁴⁴ Volgens Atran en volgens Fuller hebben geweld en religie (islam) niets met elkaar te maken. Het religieuze terrorisme gepleegd door moslims heeft niets te maken met de religie van de islam. John Kelsay en Bassam Tibi ontkennen dat. Misschien is de relatie tussen de islam en terrorisme een ingewikkelde relatie. Misschien zal men heel goed moeten gaan onderscheiden tussen stromingen binnen de islam, historische perioden binnen de ontwikkeling van het islamitische gedachtegoed, enzovoort; maar generaliserend proclameren dat het geweld dat tegenwoordig door moslimstrijders wordt uitgeoefend in de naam van de islam *helemaal niets* met die islam te maken heeft; is op wetenschappelijke gronden onverantwoord.

Vaak nemen mensen ten aanzien van die vragen impliciet stellingen in, vaak nog zeer categorisch uitgedragen ook, die verre van vanzelfsprekend zijn. Vaak komt het bijvoorbeeld voor dat mensen de stelling betrekken dat als het gaat om negatief gedrag (moord en doodslag, maar ook minder ernstige zaken als discriminatie) dit *niet* door religie bepaald kan zijn, maar wanneer het gaat om positief gedrag *wel*.

⁴³ Graham E. Fuller (2010), *A World without Islam*, New York/Boston/London: Little, Brown and Company.

⁴⁴ Scott Atran (2010), *Talking to the Enemy: Violent Extremism, Sacred Values, and What it Means to Be Human*, London: Penguin.

Dat betekent dat wanneer Albert Schweitzer arme kinderen in Afrika helpt, dat volgens velen iets te maken heeft met zijn religieuze traditie of overtuiging. Maar wanneer Osama Bin Laden op basis van zijn eigen religieuze overtuiging aanslagen laat plegen, dan heeft dat volgens veel mensen niets met zijn religieuze overtuiging te maken, maar met iets anders. Ik vraag mij af of dat consistent is.

Ik wil geen uitspraken doen over religie in het algemeen of over de meeste religies, maar ten aanzien van de drie monotheïstische religies ga ik ervan uit dat het gedragsdeterminerende factoren zijn. Dat heeft ook iets te maken met de aard van de monotheïstische religie. De pantheïstische religie is nauwelijks gedragsdeterminerend. Wie denkt dat de natuur en het goddelijke identiek zijn, kan daar nog niet zo gemakkelijk een richtlijn voor het gedrag uit destilleren. Spinoza en Einstein zullen dus hun moraal, als die ergens op gebaseerd moet zijn, niet zo gemakkelijk op hun religieuze overtuigingen kunnen baseren. Maar voor Augustinus of voor Pascal ligt dat anders. Wie werkelijk gelooft in het godsbeeld van een almachtige, persoonlijke, volkomen goede god die zijn wil heeft geopenbaard in een boek, kan dat boek gaan lezen om vervolgens die wil tot richtlijn te nemen voor zijn eigen gedrag.

STUDIE VAN DE HEILIGE SCHRIFT ALS GEDRAGSDETERMI- NERENDE FACTOR

Een van de meest opvallende dingen wanneer men goed luistert naar wat Abdulmutallab, Amir en Roeder te vertellen hebben, is dat zij zich beroepen op een bepaald godsbeeld. Zij verkeren werkelijk in een 'dilemma' dat hun gedrag nog het beste begrepen kan worden als dat van een 'gewetensdader'. Een gewetensdader is iemand die als het ware verscheurd wordt tussen verschillende morele en juridische ordes. Enerzijds is daar de morele en juridische orde van alledag. Die geeft aan dat je niet mag doden. Maar tegelijkertijd constateert de religieuze terrorist dat er ook een sacrale orde is, een heilige moraal en een heilig recht die onder bepaalde omstandigheden hele andere dingen van ons vraagt. Zo kan een religieus extremist denken: er staat wel in de gewone wet dat we een ketter ook moeten respecteren in zijn geloofsvrijheid, maar de heilige wet, het boek van God, leert mij dat een ketter gedood moet worden. Als de staat dat nalaat, dan moet de individuele gelovige het staatsgezag naar zich toe trekken. Ik moet de ketter

doden, ook wanneer de staat dat verbiedt. Dat is bijvoorbeeld het soort van redenering op basis waarvan een religieus extremist kan denken dat Kurt Westergaard, de Deense cartoonist die in januari 2010 ternauwernood aan een aanslag ontsnapte, gedood moest worden. De man die de aanslag pleegde, is onlangs tot negen jaar en in hoger beroep tot tien jaar gevangenisstraf veroordeeld.⁴⁵

Het dilemma waarvoor Scott Roeder zichzelf geplaatst ziet, is iets soortgelijks. Met een beroep op teksten uit het heilige boek over het begin van het leven denkt hij dat hij de morele en religieuze plicht heeft het ongeboren leven te beschermen tegenover de aanvallen van de abortusarts die door de staat worden vergoelijkt. En zo denkt ook Jigal Amir op basis van oudtestamentische teksten dat hij de strijd moet aanbinden met alle vijanden van Israël, in het bijzonder de 'verraders' van het eigen volk die concessies willen doen aan de vijanden van het volk van de Heer.

ROEDER, AMIR EN ABDULMUTALLAB ZIJN SLECHTE THEOLOGEN

Nu zijn er veel mensen die de Schrift heel anders lezen dan Roeder, Amir en Abdulmutallab. En velen menen ook dat, wanneer zij dat hebben aangetoond, wat ik 'het monotheïstische dilemma' heb genoemd van zijn angel is ontdaan. De overweldigende hoeveelheid van de gelovigen vermoordt geen presidenten, blaast geen vliegtuigen op en vermoordt geen abortusartsen. Derhalve kan het probleem niet in de religie liggen, maar in 'iets anders'. En al naargelang het soort van religieus terrorisme waarmee men geconfronteerd wordt, kan men dan alternatieve verklaringen voor het terroristische gedrag aanvoeren in plaats van religieuze verklaringen.

Mij heeft die argumentatie nooit kunnen overtuigen. Het feit dat de overgrote meerderheid van de mensen in de heilige Schrift op andere passages de nadruk legt dan de religieuze terroristen, betekent niet dat de religieuze terroristen theologisch gezien met lege handen staan. En het feit dat vele mensen passages waarop de religieuze terroristen zich baseren 'anders interpreteren', wil ook niet zeggen dat de interpretatie van de religieuze terroristen geheel buiten de orde is.

⁴⁵ Negen jaar cel voor belager Westergaard, *Algemeen Dagblad*, 5 februari 2011.

HET PROFIEL VAN DE RELIGIEUZE TERRORIST

Er zijn veel manieren waarop men de relatie tussen religie en geweld kan thematiseren. Wat veel gebeurt is dat men begint bij de religie. Wat mij echter vruchtbaarder lijkt, is dat men begint bij het geweld. Dat wil zeggen: bij de geweldpleger of bij de terrorist. Hoe ziet die terrorist eruit? Wat zijn de overtuigingen die hij heeft? In hoeverre zien we in die overtuigingen een religieus element doorklinken? En hoe verhoudt zich dat religieuze element tot de grote tradities van het monotheïsme? Zijn hier interessante vergelijkingen te maken? Of lijken alle vergelijkingen oppervlakkig?

De religieuze terrorist kan worden getypeerd aan de hand van de volgende kenmerken. Allereerst: hij is wat ethici zouden noemen een radicaal heteronomist. Dat wil zeggen: hij gaat ervan uit dat religie de basis is voor de moraal en de moraal niet de basis voor religie. Men kan het ook zo formuleren: alle moraal is op religie gebaseerd. En religie betekent voor de religieuze terrorist: gevolg geven aan de wil van God. Die wil van God kunnen we leren kennen in schriftpassages, directe openbaringen van Gods wil of het gevolg geven aan de wil van een religieus leider.

Een tweede punt dat kenmerkend is voor de religieuze terrorist, is duaal burgerschap. De terrorist verkeert in het dilemma dat hij enerzijds deel uitmaakt van deze wereld met haar juridische en morele geboden, maar dat hij ook de sirenenzang hoort van een hogere morele en juridische orde. En hij is bereid aan dat laatste gehoor te geven.

Een derde kenmerk van de religieuze terrorist is de bereidheid tot martelaarschap. Hij is bereid verregaande offers te brengen om zijn religieuze idealen te realiseren. Jigal Amir kon niet de illusie hebben gehad dat hij niet zou worden opgepakt. Hij wist dat dit zou gebeuren, maar hij was bereid zijn straf te ondergaan. Scott Roeder was bereid een levenslange gevangenisstraf te accepteren voor het redden van de onschuldige levens waarop zijn actie gericht was. En Abdulmutallab wilde tezamen sterven met de passagiers in het vliegtuig dat hij tot ontploffing bracht.

Een vierde kenmerk van de religieuze terrorist is antimodernisme. Met dat laatste bedoel ik dat de waarden waarvoor hij strijdt vaak premoderne waarden zijn. Michael J. Mazarr schreef een boek over het zelfmoordterrorisme van radicale islamisten onder

de titel *Unmodern Men in the Modern World: Radical Islam, Terrorism, and the War on Modernity* (2007) en die titel is, lijkt mij, goed gekozen.⁴⁶

Het gaat om het realiseren van een theocratie die de democratie zou moeten vernietigen. Het gaat om het vernietigen van de vrijheid van meningsuiting, in het bijzonder de religiekritiek. De waarden van de religieuze terrorist zijn die van een typische premoderne burger.

MISVERSTANDEN

De stelling dat religieus terrorisme werkelijk iets met religie te maken heeft, is een controversiële stelling die ook nog eens veel emoties oproept. Niet alleen bij geleerden, maar ook bij gewone burgers. Iedereen heeft daarover wel een opinie en als het geen opinie is, dan toch op zijn minst een intuïtie.

Er is, denk ik, een hele vracht aan bezwaren aan te voeren tegen de stelling dat religie en geweld iets met elkaar te maken hebben. Ik denk dat ik de meeste van die bezwaren wel gehoord heb en die hebben mij er nog niet toe gebracht de omgekeerde these te gaan verdedigen, namelijk dat terrorisme niets, maar dan ook niets met religie te maken heeft. Overigens denk ik wel dat de stelling dat religie en terrorisme iets met elkaar te maken hebben met de nodige nuancering moet worden gebracht, en ik heb ook geprobeerd die tot uitdrukking te brengen in mijn boeken en ook hier.

DE VEELVORMIGHEID VAN RELIGIE GEÏLLUSTREERD DOOR DE ISLAM

De meeste discussie wordt op het ogenblik gevoerd over religieus terrorisme waarbij de terrorist zich beroept op onderdelen van de islamitische traditie. Met andere woorden: de belangstelling gaat niet zozeer uit naar Jigal Amir of naar Scott Roeder, maar naar Abdulmutallab. En één van de dingen die dan worden aangevoerd tegen de stelling dat

⁴⁶ Michael J. Mazarr (2007), *Unmodern Men in the Modern World: Radical Islam, Terrorism, and the War on Modernity*, Cambridge/New York: Cambridge University Press.

Abdulmutallab werkelijk door onderdelen van de islamitische traditie is geïnspireerd, is dat er *zo veel soorten* van islam zijn.

Is dat juist? Zijn er zo veel soorten van islam? Dat is juist. Patrick Sookhdeo onderscheidt in zijn overzicht van de islam onder het motto 'diversity in islam':

1. Soefisme
2. 'Folkislam'
3. Traditionele islam
4. Radicale islam
5. Liberale islam⁴⁷

Bij die radicale islam gaat het dan om een betrekkelijk recente herformulering van de islamitische leerstukken. Een herformulering die bovendien op belangrijke punten afwijkt van zowel de liberale islam als de traditionele islam of de andere vormen van islam die je kunt onderscheiden. Verder kan men nog toevoegen dat de theologen van de radicale islam slechte theologen zijn. Niet *zij* hebben het gelijk aan hun kant, maar de theologen van de *liberale* islam. De traditionele islam is een 'pervertering' van de 'ware' grondslagen van de islam.

Is een dergelijke kritiek juist?

Mijn antwoord is: nee. Maar eigenlijk moet ik preciezer zijn: die kritiek mist relevantie. Vanuit een wetenschappelijk-neutraal standpunt valt niet te onderscheiden tussen een 'ware' en een 'valse' islam. Dat is alleen mogelijk vanuit het perspectief van de gelovige of van de religieuze instelling. Vanuit het perspectief van de paus vertegenwoordigt Luther een 'valse' vorm van christendom en vice versa. Maar de wetenschap zal nooit het standpunt kunnen innemen dat de paus het 'ware' christendom vertegenwoordigt en niet Luther.

Hoe elementair dit ook mag klinken, als het aankomt op de islam maken veel mensen denkfouten op dit gebied. Dan denken ze dat ze een heel behartigenswaardig inzicht hebben geformuleerd wanneer zij plechtig verklaren dat Bin Laden of een andere terrorist een 'vertekend beeld' geeft van de islam. Dat kan best, maar tegelijkertijd is het

47 Patrick Sookhdeo (2010), *A Christian's Pocket Guide to Islam*, Wiltshire: Isaac Publishing and Christian Focus (hoofdstuk 7, 'Diversity in islam', p. 103).

voor iemand die de relatie tussen geweld en religie onderzoekt volkomen irrelevant. Zelfs wanneer het waar zou zijn dat de radicale islam nieuw, 'theologisch rammelend', en niet representatief zou zijn voor de islam als geheel, dan is dat geen goed argument tegen de stelling dat Abdulmutallab daadwerkelijk door die radicale islam (en niet de 'ware' islam) geïnspireerd kan zijn. En ook blijft het heel goed mogelijk dat Abdulmutallab aanknopingspunten kan vinden voor zijn gewelddadige interpretatie van de islam in de islamitische traditie.

Een punt dat ook heel veel naar voren wordt gebracht, is dat de *hoeveelheid mensen* die zich laat inspireren door radicaal gedachtegoed zo klein is. Ook dat is weer een juiste bewering, maar tevens kan men vragen stellen bij de relevantie van die opmerking. Laat ik proberen dat te illustreren met een vergelijking.

Stel: je overweegt bij het bezoek aan een natuurpark in Noord-Amerika de woorden van de boswachter dat er in het natuurpark beren voorkomen en dat je ook de kans loopt zo'n beer tegen te komen (met onaangename afloop), maar dat die kans klein is omdat de overgrote hoeveelheid dieren in het dierenpark konijnen en dassen zijn. Het antwoord aan de boswachter zal dan moeten zijn, denk ik, dat je niet geïnteresseerd bent in de hoeveelheid konijnen, maar in de hoeveelheid beren. Elke verzekering dat je niet mag 'generaliseren over het bos', omdat er zich naast enkele beren een overweldigende hoeveelheid konijnen bevindt, is irrelevant voor het punt dat je wilt onderzoeken: gevaar voor eigen leven bij het betreden van het natuurpark. Jouw belangstelling richt zich dus geheel op de beren en die sterke inperking van de belangstelling is geheel legitiem. Iets soortgelijks kan de onderzoeker naar religieus terrorisme opmerken over radicale interpretaties van godsdienst. Dat het merendeel van de gelovigen de meest vrijzinnige interpretaties geeft van hun geloof, is niet zo relevant voor de vraag of er ook radicale gelovigen bestaan, wat die precies doen en hoe kansrijk zij zijn bij het verwerven van aanhang en het plannen van de volgende aanslag.

Weer een ander punt van kritiek op de theorie van het religieuze terrorisme zoals die hier wordt gepresenteerd, is dat we Amir, Roeder en Abdulmutallab 'niet over één kam mogen scheren', want numeriek komen Amir en Roeder heel weinig voor, maar Abdulmutallab veel meer. Anders gezegd: jodendom, christendom en islam zijn heel verschillende godsdiensten.

Ook dat is geen heel sterk argument tegen de stelling dat in de monotheïstische godsdiensten aanknopingspunten te vinden zijn voor geweld. Natuurlijk komen meer Abdulmutallabs voor dan Jigal Amirs. Men kan trouwens ook moeilijk anders verwachten wanneer men bedenkt dat 0,25 procent van de wereldbevolking zich betekent tot het jodendom en 24 procent tot de islam, zoals we hiervoor hebben geconstateerd. Maar ook los daarvan: het vergelijken van de numerieke aanhang van terrorisme in de verschillende wereldgodsdiensten is niet van belang.

THE SECULAR OUTLOOK ALS ANTWOORD OP HET MONOTHEÏSTISCHE DILEMMA

Daarmee zijn we dan al meteen bij een eerste belangrijk mogelijk kritiekpunt op mijn hele benadering gekomen. *Het monotheïstisch dilemma* is de diagnose, *The Secular Outlook* is de therapie. Het kan natuurlijk zijn dat de therapie helemaal niet aansluit op de diagnose. Het kan zijn dat iemand van mening is dat mijn diagnose van religieus extremisme weliswaar juist is, maar de door mij voorgestelde therapie (het secularisme) te zwak is en niet zal helpen om het probleem te verhelpen. Het kan ook zijn dat iemand overtuigd raakt van de noodzaak van secularisme, maar dan op geheel andere gronden dan dat hierin een oplossing voor het vraagstuk van het religieuze terrorisme gezocht moet worden. Dat is allemaal mogelijk en ik kan dat thema binnen het bestek van dit artikel niet uitwerken. Maar wat ik wel kan doen, is stellen dat ik denk dat we ons de komende jaren meer zullen moeten gaan toeleggen op het analyseren van de religieuze wortels van het geweld en het nadenken over de vraag hoe we hierop kunnen reageren. Mijn conclusie is voorlopig dat wat we nodig hebben een staatsverband is dat *niet* gebaseerd is op religie. Natiestaten hebben ook een seculiere burgerij nodig die in ieder geval naast hun religieuze plechtanker een ferme basis heeft in hun loyaliteit voor het nationale staatsverband en een autonome (in de zin van niet religieuze) ethiek. Misschien klinkt dat onder de huidige omstandigheden utopisch, maar dat kan het als ideaal niet diskwalificeren.